

Nagy J. Endre

Magyar államelmélet a XIX. században

A centralisták és a municipalisták vitája

I. Bevezetés: felzárkózás Európához

Általában egyetértés van abban a történettudomány jeles képviselői között arról, hogy Magyarország fejlődése a honfoglalástól a XV. század végéig nagyjában-egészében egy felzárkózásnak tekinthető a nyugat-európai modellhez. Ebben Szücs Jenő (*Vázlat Európa három történelmi régiójáról*)¹ lényegében egyetértett Bibó Istvánnal, aki ezt több írásában, talán legvilágosabban *A magyar társadalomfejlődés és az 1945 évi változások értelmében*² kimutatta. Abban is egyetértés mutatkozik, hogy Mátyás halála után a magyar fejlődés iránya elkanyarodott a nyugat-európai társadalom modelltől, és torz fordulatot vett. Abban is általános az egyetértés, hogy a felzárkózás a XIX. század nagy reformkorával kezdődött, aminek nyitánya Széchenyi szemínális művének, a *Hitelnek* 1830-as megjelenése volt. Nos, a mi álláspontunk szerint a magyarság öt forradalommal kísérelte meg a felzárkózást 1848-tól 1989-ig, amikor is formálisan az Európai Unióhoz csatlakoztunk, 2004-ben. Ezek: 1848, 1918, 1944, 1956 és 1989. Ez a magyar történelemben a „*Forradalmak kora*”, s ezt az 1830 és 1989 közötti korszakot vélhetően e címszó alatt mint egységes folyamatot fogja tárgyalni egyszer a magyar történettudomány.

Mert voltak ugyan súlyponteltolódások a felzárkózási stratégiák között az egyes forradalmak között, a fő cél mindig a népképviselői rendszer, a nemzeti függetlenség, a jogállam, a politikai demokrácia létesítése és a kulturális felemelkedés elérése volt. Az (1989-et) megelőző négy kísérlet során, más-más volt a megoldandó feladat történelmi aktualitásból következő centrális problémája. 1848-ban a jogállamiság és a rendi társadalomból a piaci és osztálytársadalomba való átmenet, 1918-ban a valódi nyugati demokrácia és nemzeti függetlenség, 1944-ben pedig az 1514-től lényegében mozdulatlan tulajdonviszonyok és társadalmi szerkezet átalakítása,³ 1956-ban pedig eredetileg⁴ egy pluralista szocializmus, majd a többpártrendszer és a nemzeti függetlenség megteremtése volt a fő feladat.

Legáltalánosabb elvi szinten ugyanis a fő feladat, amelyet a reformkori értelmiség maga elé tűzött, nem volt más – és ma sem más! –, mint a fejlett nyugati országokhoz való felzárkózás. E cél elérésénél a következő teljesen reális problémák és dilemmák vetődnek fel: 1. milyen ütemben lehetséges és kell felzárkózni; 2. milyen eszközök állnak ehhez rendelkezésre; 3. melyik nyugati modell követendő (amerikai, angol, francia vagy svéd), akár elté-

rően különböző részterületek (például az iskolarendszer, helyi igazgatás stb.) szerint is; 4. hogyan kell a kultúrát átalakítani az iskolarendszertől a művészeti életen át a börtönviszonyokig (kulturális identitás).

Ezek azonban nem sajátos magyar problémák, hanem mindenütt felvetődtek, és napjainkban is felvetődnek, amikor egy periférián vagy félperiférián elhelyezkedő ország, nép, etnikum vagy nemzetiség egy fejlettebb kultúrával találkozik. Először az orosz történelemben lépett fel egy értelmiségi frakció, amely a Nyugat felé való közeledést tűzte zászlajára (*zapadnyikok*), akikkel a másik, az orosz tradicionális vallásossághoz húzó frakció, a *szlavofilek* szálltak szembe.

De az átvétel és az adott ország környezete kongruenciájának, illetve inkongruenciájának problémája először azokban a periférikus és félperiférikus (ahová Magyarország is tartozott a múlt század első felében) országokban merült fel, amelyekben a nyugati országok fejlett kapitalizmusa kihívásként jelent meg, s az értelmiség, mélyen átélve országga megkésetttségét és elmaradottságát, életének belső értelmévé tette azt az etikai maximát, hogy hivatása országát az elmaradottságból kiemelni. Ily módon alakul ki a sajátos értelmiségi éthosz, sőt az értelmiség mint társadalmi csoport.

Ez az éthosz a protestantizmusból kitermelődött hivatásfogalomba behoz egy új etikai elemet. Míg a nyugat-európai értelem bármely körülhatárolt területen folytatott élethossziglani állás betöltését foglalja magában (tehát lényegileg „szakértelmiségi”), melynek speciális intellektuális tevékenység a tartalma (s ezért intellektuel az értelmiségi nyugati elnevezése). Ezzel szemben a periféria-értelmiség számára az csak az egyik etikai maxima, hogy mint orvosnak, tanárnak, papnak stb. a munkamegosztásban ráeső területen lelkiismeretesen kell dolgoznia. A másik parancsolat az nevezetesen, hogy a nemzeti közösség globális aspektusából kiindulva kell értelmeznie a világot és benne hazája helyzetét, és ugyanakkor ezen aspektusokból kiindulva, arra támaszkodva kell közéleti-politikai tevékenységet is folytatnia, nos, e felé gravitál ennek az értelmiségnek a fő tevékenysége. Így valóban legalábbis az osztályérdek, de nem a nemzeti érdek feletti értelmiség jön létre. A nemzeti közösségre irányuló globális intenció az intellektuel professzionális tevékenységének részeként: ez az, amiben az értelmiségi lét Magyarországon „lényegel”. A kelet- és kelet-közép-európai értelmiségi (és persze a periféria értelmisége mindenütt a világon) éppen ebből a globális intencióból meríti méltóságát: azt, hogy a nemzeti orientációtól felemelkedik egy európai, sőt világperspektívához.⁵

Mármost szubjektív szempontból éppen ez a nemzetorientált intenció hozza magával, hogy a fejlődés és felemelkedés tárgyi problémái a kultúra területére transzponálódnak, hiszen az kérdés, hogy valamely idegen technológia, gazdasági-szociális újítás, jog, állami képződemény kongruens-e a hazai környezettel, mélyen bele nyúl a kultúra tartományába. Így például a képviselői rendszer átvétele diffúz hatásokat vált ki, és kontextuális előfeltételei vannak, amelyek kollízióba kerülhetnek a politikai kultúra, az életmód, az interakciós rendszerek, il-

letve az érdekviszonyok legszélesebb körével. Viszont a kultúra a területe azoknak az értékeknek, amelyeken a közösség integrációja nyugszik. Ha a változások elérnek egy kritikus tömeget, veszélybe kerülhet a közösség léte. Megrendülnek a tradicionális szokásszabályok érvényességi alapjai, kibővülnek az individuumok számára adott szerepkészletek, miközben a hagyományos szerepeltvárások erejüket veszítik, s az individuális identitásvesztésének a veszélyét idézi fel. És pontosan ezt észleli az értelmiség, amelynek hivatása nemzetméretű diagnóziscsinálással és terápiakészítéssel foglalkozni.

Ekkor merül fel a nagy kérdés: Haza vagy haladás? Haza és haladás? Vagy haza, vagy haladás? Es ezzel áll előttünk a XIX. és XX. századi kelet-európai értelmiség nagy dilemmája.

Az utak e ponton válnak el. Az értelmiség egyik része szilárdan ragaszkodik ahhoz az elképzeléséhez, hogy az előrehaladásnak nyugati irányban kell megtörténnie, s mennél gyorsabban megy ez végbe, annál jobb. A másik rész viszont ettől az úttól, a gyorsaságtól a társadalomintegrációt félti a kulturális identitást, retteg a „nemzet-haláltól”, s úgy akarja a jólét és a kultúra fényébe emelni az országát, hogy elkerülje az identitásvesztést és a társadalomintegráció szétesését. Ők lesznek az első „harmadik utasok”, amennyiben közbülső utat keresnek a premodern (feudális, rendi, hűbéri, ázsiai termelésmódbeli) és a fejlett nyugati kapitalista piacgazdaság és politikai intézményrendszere (parlamentáris népképviselői rendszer, emberi jogok stb.) között. Az ilyen saját utat hirdető értelmiségieket nevezhetjük autochtonoknak, míg az előbbieket nyugatosoknak. Mióta a modernizáció bárhol a világban egészen napjainkig napirendre kerül, mindenütt ugyanezt a hasadást találjuk. A vita a két értelmiségi csoport között különösen a XX. század harmincas éveiben élződött ki Magyarországon az ún. népiesek és urbánusok között.

II. A népi-urbánus ellentét archetipikus megjelenése: centralisták és municipalisták

De ez a hasadás Magyarországon először az 1840-es években keletkezett, mégpedig a vármegye jövőbeli szerepével kapcsolatban.⁶ Itt a vitában Kossuth állt az alkotmányvédő vármegye oldalán, míg vele szemben a nyugatos Eötvös a vármegye hatáskörét csökkenteni és a nyugati parlamentáris demokráciát meghonosítani akaró pozíciót foglalta el. Abban a pillanatban ugyanis, amikor Kossuth a vármegyéről azt kezdte mondogatni, hogy az felülmúlja a hasonló nyugati intézményeket, hogy Ázsiából magunkkal hozott sajátos alkatunkból fakad, s hogy éppen ezért mint szentséghez kell hozzá viszonyulnunk, akkor ez a kérdés a kultúra területén racionálisan megvitatható problémából a szakralitás szférájába kerül. Márpedig szakrális az, ami szembekerül a közönséggel, a profanizációval. Mint-hogy pedig a szakralitás, vagyis a szentség itt a nemzet emanációja, a kritikát nemzetellenesnek lehet feltüntetni. A vármegye ettől kezdve azért tartandó meg, mert adekvát

a nemzeti sajátosságokkal, s ekként az alkotmányos be rendezkedés területén külön magyar utat lehet ráépíteni. A vármegye mitizált és esztétizáló-poetikus eszközökkel felmagasztaltatik.

Kossuth persze még nem köti össze a nemzetet a parasztsággal, mint majd a népiesek teszik, s bár Kossuth ugyan át akarta menteni a nemességet, de nem a reakciósát, hanem a liberális nemességet is a néppel, az akkor még jobbágyi sorban leledző néppel együtt, s be akarta venni az alkotmány sáncaiba. Kossuthal szemben hangsúlyozza Eötvös, hogy

„míg a megyei szerkezet egy pár száz ezer kiváltságos előjogainak summázata: addig azt a nép érdekében működő institutionak tartani nem fogom; hanem tartani fogom a legaristocraticusabb intézetnek, mely valaha a világon létezett”.⁷

Eötvös arra is rámutat, hogy ami a nemzeti génusz alkotásának látszik, valójában elmaradottságunk jele, sőt éppen ennek az elmaradottságnak az okozója, hogy

„a köztük és más művelt nemzetek között létező különbséget rövidebben mondjam ki: Magyarországon nincs nemzet; nincs kormány; nincs oly törvényhozás, mely egy alkotmányos törvényhozó testület természetes jogával el volna látva. Ez az oka, hogy minden tekintetben annyira hátra vagyunk s az újabb kori műveltségnek alig értünk el még küszöbéhez.”⁸

Ez – s általában a centralisták 1844–45-ben folytatott tevékenysége – tényleg, mint Beksics Gusztáv, a centralisták első történetírója megállapítja, „közvetlen, a nemzet legszentebb érzelmei ellen intézett támadás volt, minden kegyelet és szent hagyomány profanisatioja”,⁹ úgyhogy elképzelhető, miként reagált minderre a liberális reformok ügyét támogató és Kossuthot követő vármegyei nemesség, mikor észrevette, hogy kedvenc intézményét maguk a liberális elvbarátaik támadják meg.

Mégis kibékültek egymással a municipalisták és a centralisták. Eötvös ugyan még megjelenti *A falu jegyzőjét*, de *Reform* című munkájában már a megbékülés elvi és gyakorlati feltételeit is kidolgozza. Először is, készséggel koncedálja, hogy Magyarország történeti fennmaradásában sokat köszönhetünk a municipális alkotmányunknak, s hogy ezért nála hívebb tisztelője a municipális szabadságnak nem lehet.¹⁰ Ugyanakkor azt is egyértelművé teszi, hogy a vármegye hatáskörének megnyírbálása csak azzal párhuzamosan történhet, ahogyan kiépül a miniszteri felelősség. Éppen ez teszi lehetővé, hogy a felek kompromisszumot kössenek. A centralisták államférfiúi bölcsessége enged a politikai aktualitás célszerűségi követelményeinek, s Kossuth is képes hagyni magát meggyőzteni a miniszteriális felelősség bevezetésének szükségességéről.¹¹

Általában jelentős szellemi és tudományos teljesítmények akkor születnek egy társadalomban, amikor az ország általános szellemi légköre valamiféle szabadságot érez, és ez kibontakoztatja az alkotó erőket. Így volt ez 1830 és 1848 között, az első reformkorban, amikor fel-

pezsdült a szellemi élet. Államtudományi szempontból e korszak terméke Szabó Béla munkája, amely reformkorszakban íródott, de a cenzúra miatt a szerző csak 1848-ban adta ki. S bár Eötvös József nagy munkája a forradalom után keletkezett (1851, 1854), mégis ezt a művet tekinthetjük az önálló magyar államtudomány alapvetésének, amely a szabadságharc bukása után jelent meg, és reagált az 1848-as forradalmakra.

Ezt az irányzatot szociológiai államtudománynak nevezzük. Idetartozik Pulszky Ágost, aki bár fő munkáit még a XIX. században írta, s ezzel a forradalom utáni korszaknak, a kiegyezés korának konszolidációs légkörét fejezi ki, de azzal, hogy első elnöke volt az 1901-ben megalakult Társadalomtudományi Társaságnak, átkötést képez a második, jórészt szociológiai orientációjú reformnemzedékhez, akik aztán a *Húszadik Század* című folyóirat körül tömörültek.¹² De ugyanennek a kornak szülötte volt a politikatudomány s egyben az állam- és közigazgatás-tudomány kiváló művelője, Concha Győző is, aki a kort összeköti a két világháború közötti konzervatív-liberális államtudományi irányzattal. Természetesen a kiegyezési kornak még számos kiváló képviselője volt, elég, ha Hajnik Imrét, Korbuly Imrét, Kuncz Ignácot, Balogh Arthurt, Nagy Ernőt, avagy éppen Timon Akost említjük.

Ebben a tanulmányban azonban a XIX. század négy reprezentatív gondolkodóját kívánjuk kiemelni. Mert bár voltak különböző tudományelméleti és világnézeti irányzathoz tartozók, mégis jó keresztmetszetét adják az első reformkorhoz tartozók és követőik, az ún. magyar viktoriánusok gondolkodási irányzatainak.¹³ Szabó Béla még tulajdonképpen a természetjogi irányzatba tartozott, Eötvös József a XIX. századi klasszikus Auguste Comte–J. S. Mill-irányzatot követte, s ez a fajta törvénykereső pozitívizmus hatotta át Pulszky Ágost munkásságát is, míg Concha Győző a Hegel–Lorenz von Stein-féle és vallásos meggyőződéstől áthatott klasszikus államtudományt művelte.

Még annyit kívánunk megjegyezni előzetesen, hogy bár általában igaz, hogy az új és kreatív gondolatok Magyarországon is mindig a reformkorokban gyökereznek, mint ez mindjárt kiténik az első reformkor esetében, az államtudományok kivirágzásához azonban némi nyugodt történelmi korszakra van szükség, amikor már többnyire végbement a konszolidáció, s jogászai elme hozzáfoghat az új törvények magyarázatához. Ezért mondta Halász Gábor a *Magyar viktoriánusok* című tanulmányában, hogy

„A kiegyezés utáni évtizedben ez a közgazdaságon nevelődött, széles látókörű, gyakorlati érzékű nemzedék vezető pozíciókba kerül, és teljes erővel nekilát ifjúkori eszményei megvalósításának [...] Ha az elmúlt évtizedekben az országgyűlésen, most a minisztériumokban kell keresni az elitet, az osztályfőnökök, tanácsosok egyszerre tudós és munkás világában”.¹⁴

Concha Győző (1846–1933)

S valóban, ha megfigyeljük, egy Eötvös, egy Pulszky, egy Concha nem csupán tudósok voltak, de részt vettek a törvények előkészítésében megvitásában és olykor megvalósításában is.

Alábbi elemzésünkben tudomány-immanens megközelítést alkalmazunk. Ez azt jelenti, hogy elsősorban magukat a fő műveket és szerzőiket elemezzük, s óvakodunk a rájuk vonatkozó gazdag irodalmat idézni, hanem ezt egy a szöveg végén található bibliográfiában jelenítjük meg. Igyekezünk az egyes gondolkodók szövegét szóhoz juttatni, sok-sok idézettel, mert meggyőződésünk, hogy a művek megértése mindig feltételez egy a szerzőre jellemző fogalmi hálózatot, ami egy belső mag köré rendeződik. Ezt nevezük parciális totalitásnak, s a ma-

gunk értelmező közép-fogalmát Polányi Mihály „szabad társadalomról” szóló elméletében találtuk meg.¹⁵ Ettől a tudomány-immanens szövegelemző módszertől csak néhány helyen és akkor térünk el, ahol a jobb megértés végett óhatatlanul felmerült más szerzők értelmező véleménye.

III. A reformkori értelmiség éthosza: Eötvös és Széchenyi

A magyar reformkori értelmiség gazdasági-szociális státuszát tekintve járadékos volt, de életének értelmét, hivatását egy sajátos küldetésben látta, melynek célja az ország politikai rendszerbeli, gazdasági és kulturális felemelkedésének a szolgálata. Ez a sajátos éthosz különbözteti meg a magyar (és egyébként az orosz, kelet-európai, sőt a perifériák) értelmiségeit a nyugat-európai intellektueltől, aki primer irányultságában „csupán” szakértelmiségi.¹⁶ Ezek az értelmiségek valóban Isten eszközei akartak lenni a világban, mégpedig politikusként, sőt a politikát magát körülbelül úgy fogták fel, mint Petőfi a magáét, amikor így fogalmazott *A XIX. század költőiben*: „Újabb időkben Isten ily prófétákul rendelé a költőket, hogy ők vezessék a népet a Kánaán felé.”

A Kánaán ekkor egyértelműen a Nyugatot jelentette számukra. Eötvös Szalay László fölött tartott emlékszedésében kristálytisztá világozással fogalmazta meg egy egész nemzedék eszményét – az 1830-as országgyűlés után és Széchenyi hatására:

„Kiemelni hazánkat a tepedésből, melybe az süllyedt, odaállítani azt Európa legelső népeinek sorába – ez, mit előbb ábrándnak gondoltánk, most lehetőknek látszott, s ifjú szíveink feldobogtak a gondolatra, hogy mi is kinyújthatjuk kezeinket a valódi dicsőség után.”¹⁷

Eötvös számos megnyilatkozásából kiderül, hogy ő és elvarárai a maguk politikai tevékenységét egyértelműen szolgálatnak tekintették, mégpedig annyiban vallásos irányultsággal, hogy meg voltak győződve arról, hogy nekik a Gondviselés akaratát kell kifürkészniük, hogy az ő eszközeként akaratát teljesítsék. Kétségtelenül nem voltak teológusok vagy teista filozófusok, nem törekedtek önálló vallásfilozófia kialakítására, de társadalomelméletük vallásos alapon nyugodott. A XIX. század uralkodó eszméi

pedig olyan államberendezkedés felé sodorják Eötvös meglátása szerint – nolens-volens – az ezen eszméken (pontosabban ezen eszmék, a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjének rossz értelmezésén és alkalmazásán) felépült államokat, hogy annak eredménye az egész civilizáció és vallási alapjainak kétségbe vonása (lásd kommunizmus) lesz.¹⁸

Az első reformkor másik magyar alakja Széchenyi. Ő azt az utat testesíti meg, amely a világ nem politikai, hanem etikai forradalom útján történő megváltására törekszik. Ezt követően valami csodálatos egységet volt képes létrehozni az egyébként belső lényegük szerint két divergáló forradalmiság, az institutionális és morális forradalom között. Nála a vallásosság egyértelműen azonos az

isteni küldetéssel, mely egyként irányul önmaga morális tökéletesítésére, valamint a magyarság erkölcsi-politikai felemelésére. A nemzeti bűnök ostorozása valóságos felhívás közgyónásra, de egyben az erős fogadalomra is, hogy megjavulunk. A vétkek nála a nemzeti hibák: szalmatűz, gyűlölködés, lelki restség stb. Ezért – és ez egyedülálló – nála a bűnbánat *uno actu* pozitív alkotómunkát jelent: „akármilyen alacsonyorsú is valaki, mindenkinek tehet-

ségében áll, – s ez mily kellemesen hevítő önértzet – nemzete erejét gyarapítani. De ezt mindenki csak a maga természetétől kijelölt álláshelyének tökéletes betöltése által teljesítheti.”¹⁹

Az is nagyon érdekes nála, hogy a sokat idézett „kiművelt emberfőt” tulajdonképpen miként is fogja fel. Ez először is nem azonos az elméleti tudással: „a közértelemesség a sokaságot a metafizika, a teória és a képzelet veszélyes hínárjaiból a fizika, a praxis és a valóság józan határaitra vezeti.”²⁰ A fizika ugyanis megérteti az emberrel, hogy az emberi társadalomban nincs tökéletes egyenlőség, a praxis megérteti, hogy nincs utópia és eldorádó, a valóság pedig, hogy az emberi fejlődés minden fokán elérhető a megelégedettség. Egyszóval a közértelemesség a nem-pri-

vát okosság és nem azonos a sokat tudással.²¹ Az okosság nyilvános, s ugyanakkor erkölcsi kvalitás.

„Ezért az ország mechanikáját (a mechanikán a tényleges fizikai-térbeli civilizációs teljesítményeket érti), tehát annak erkölcsi kifejtése elé tenni – ítéletem szerint – annyi, mint az ABC-t nem A-val, hanem Z-vel kezdeni.”²²

Ennél világosabban aligha lehet megfogalmazni azt a valóságstípust, melyet Max Weber kollektív etikai forradalmiságnak tartott, azzal a döntő kiegészítéssel, hogy itt egyáltalán nem olyan tökéletesedésről van szó, amely egyéni megváltásra vagy üdvre törekszik. Az etikai töké-

*Eötvös és Széchenyi szobra Dombóváron
(Horvay János alkotása)*

letesedés szemmel láthatóan nem egy világtól elvonult askéta öntökéletesítése. Széchenyi 1825-ban „erény-szövetséget” köt Wesselényivel és Esterházy Mihállyal, melynek naplójába írt tervezete mutatja a transzcendens alap, a filozófiai és etikai, az önnevelés és világosan belüli aktivitás összefonódását. Ezt érdemes legalább röviden idézni:

„Mert mi meg vagyunk győzöttetve hogy az emberiség csak az Értelme az Erköltés és a Bölcsesség kiterjedése által léphet ama szerentse és áldás magasságára, melynek el-nyerése a mi méltó Célunk [...] a régi Principiumot mindég az elménkben ébren tartani akarjuk – hogy semmi legkisebbet se műveljünk a nélkül, hogy ne mondanánk magunknak –, lát téged az Isten, – és látnak a mostani Század Philosophusai [...]. Erős erővel meggyőzni nem mindég lehet – hanem a böltsesség győz mindenütt. Ha más nemzeteknek több a kintsek, legyen minékünk több erköltsünk és hazafiúi szeretetünk.”²³

Ez valóban szubsztanciális nyelvezet, a XIX. század egyértelmű nyelve. Megmutat egy sajátos vallásosságot, azt, amely a két ellentétet, a morális és politikai forradalmat egyesíteni tudta. Nincs itt terünk Széchenyi műveivel foglalkozni,²⁴ ami még az államtudomány preparadigmatikus korszakához tartozik, amelyben egyesíti magában az államtudományi tanokat a közgazdaság-tudománnyal, valamint politikai javaslatokkal, illetve a morális tanításokkal. Csupán meg akartuk mutatni a reformkorszak amaz éthosát, ami a magyar társadalmat vissza akarta vezetni az európai fejlődés fő áramába. Továbbá összekapcsolja őt a második reformnemzedékkel az, amint Bolgár Elek a szociológia történetéről írott ismertetésében megjegyzi, hogy „nemzetgazdasági tanulmányaiban már ott csírázik a szociológiai gondolat”.²⁵ E korszak reprezentatív államtudományi művelője, a magyar államtudomány megteremtője Eötvös József lesz, aki már a reformkorban is fontos szerepet játszott politikaelméletével, majd betetőzte ezt a forradalom után megjelent *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című munkájával. Előbb azonban meg kell ismerkednünk – ahogy Concha Győző nevezte – egy „elfelejtett közjogással”, Szabó Bélával.

IV. A reformkor alkotmánytudósa, Szabó Béla (Negyed, 1808–Budapest, 1886. október 30.)

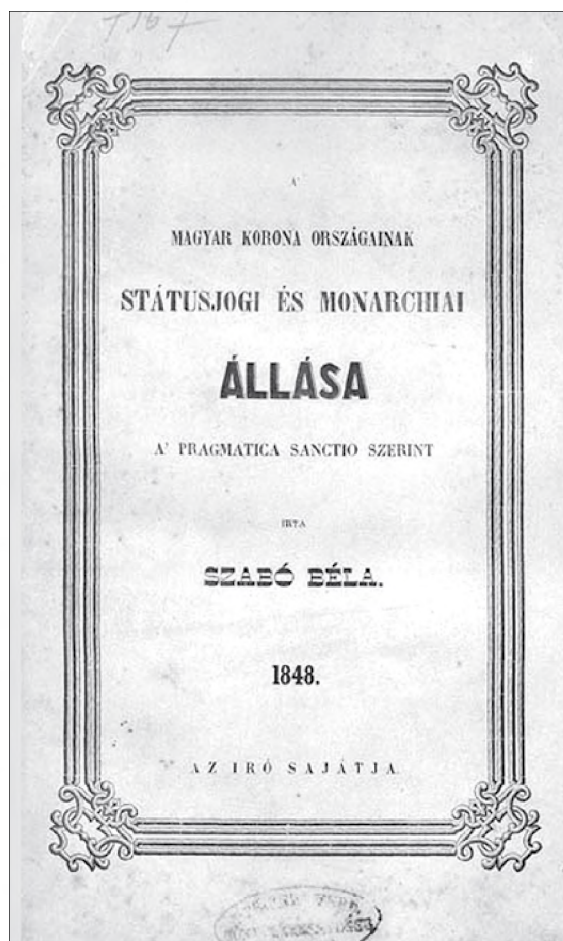
Szabó Béláról Concha Győző nem tudta megállapítani, hogy mikor született. Csak annyit tudott meg róla személyes tudakozás alapján, hogy a Nyitra megyei Negyeden született. Szinnyei József szerint 1808-ban. Iskoláit Érsekújváron, Nagyszombatban, Nyitrán végezte, jogra Győrben járt. A család 1628-ban nyert nemességet. Ő maga két megye (Győr, illetve Moson) táblabírája volt. 1849-ben Világos előtt levelet csempészett be Kossuth Lajostól Komárom várába Klapkának, hogy tartani kell a várat. Gróf Zichy Manó szolgálatában állt 1847-ig. A hírek szerint Metternich egyik leányába volt szerelmes reménytelenül, és ezért távozott a szolgálatból. Ezután visszavonult, és még negyven évig élt. Könyvének a forradalmi időkben nem volt visszhangja.

Szabó Béla nem tartozott egyik táborba sem, nem volt centralista, sem municipalista. Mégis munkájának (*A magyar korona országainak státusjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint*, 1848) már az előszavában

utal az 1847. évi téli hasadásra, „midőn a politikai pártok elveik nyílt bevallásával két ellenkező táborba gyülekezének”, távolról visszacseng a korábbi hasadás a két tábor között, noha itt a liberális és a konzervatív pártról van szó. Azonban könyve egyik helyén a megyei rendszerről írva fel-emlegeti azokat, akik szerint a „megyei rendszer mint igazgatási gépezet céljának nem felel meg”, ami azonban, ha „felelős kormány van”, utóbbival szemben „meg nem állhat”.²⁶ Ismerte tehát a két szárny közötti hasadást, és könyve egész irányából következik, hogy ő is „független nemzeti kormányt” akart.

Könyve a szerző saját kiadásában jelent meg (Szinnyei József szerint Pesten, Nagy Iván szerint Pozsonyban), s főként annak köszönheti újraéledését, hogy Concha nemcsak *Politikájában* emlékezett meg róla, hanem később, észlelte, hogy hivatkozása rá észrevétlen maradt, 1918-ban egy cikket jelentett meg róla. Nos, Szabó

Béla eredeti művét facsimile kiadásban és hozzácsatolva Concha idézett cikkét a *Magyar Jogtudomány Klasszikusai* sorozat II. köteteként, hely és év nélkül, Budapesten 2008-ban újra megjelentették.

Bár a könyv végén közölt dátum szerint a megjelenést 1848. április 30-ával jelezte a szerző, de mint az előszóban közölte, már korábban dolgozott rajta, és csak az 1848. évi áprilisi törvények nyomán látta időszerűnek megjelentetni tanait. Ami nem is meglepő, mert benne Magyarország Ausztriától való elvi és jogi függetlenségét okadatulja, ráadásul a Pragmatica Sanctio alapján. Mármost feltételezhetjük, hogy nemcsak a forradalom alatt, amit ő mellesleg nem ismert el forradalomnak, nem vált a könyv mondanója időszerűvé, de feltételezésünk szerint később sem, mert a kiegyezést Deák Ferenc éppen abból, nevezetesen a Pragmatica Sanctióból vezette le,²⁷ amiből Szabó Béla éppen az ellenkezőre, nevezetesen, Magyarország teljes függetlenségére következtetett.

Mármost a könyv bevezetőjében a szerző markáns különbséget tesz a jogszerűség és tényállapot között. Bár elismeri, hogy a ténytudás ellentmond a jogszerűségnek, mégis eredeti célja az volt, hogy bebizonyítsa, Magyarország Ausztriától független állam, és csak az uralkodó közös. Ehhez idézi az 1790/91. évi X. törvényt, amit II. Lipót adott ki hivatkozva az 1723. évi Pragmatica Sanctióra, és abból igyekszik tézisének bizonyítani.

„Ámbár a fenséges austriai háznak nőágu örökösödése az 1723. 1-ső és 2-dik törv. cikk szerint magyarországbán, s hozzákapcsolt részekben megállapítva lévén, ugyanazon fejedelmet illeti, kit a' megállapított örökösödés rende szerint németországon belül s kívüül fekvő, elválaszthatlanul, s megoszthatlanul bírándó több országok, s örökös tartományok illetnek: Magyarország mindazonáltal, hozzákapcsolt részekkel szabad ország, egész törvényszerű kormányzati alakjára nézve (ide értvén mindannyi kormányzókat) független, azaz más országnak vagy népnek nem obnoxiusa): hanem lévén saját állodalma, és alkotmánya, csak törvényszerű, örökösödött, s koronázott királyától, és azért is ő felségétől, s örököltjeitől, magyarország királyaitól saját törvényekkel, és szokásokkal – nem más tartományok modorában – az 1715:3-ik, – és az 1741 8-ik s 9-ik törvényezikk is így rendelkezvén, – országlandó, és kormányzandó.”²⁸

Az *obnoxius* szó, ami – mint a lábjegyzetben kifejti – valószínű kötelezettséget vagy társulást jelent, és jelzi a fő irányt, ami felé Szabó Béla okfejtési stratégiájában törekedni fog. A Pragmatica Sanctio szövegezését „homályosnak és határozatlanoknak” ítélve visszafelé interpretál, azaz a későbbiből bizonyítja az előbbit. Kétségtelen, hogy 1790-ben, amikor II. József halála után a nemzeti felbuzdulás hevében az országgyűlés ismét visszaállította alkotmányát, világosabban megfogalmaztatott az ország alkotmányos függetlensége Ausztriától. Ám Szabó Bélának ehhez a világosságához homályosnak és határozatlanoknak kellett nyilvánítania a Pragmatica Sanctiót, mivel abban ott szerepelt az *indivisibiliter ac inseparabiliter*, vagyis „elválaszthatlanul és megoszthatlanul” szövegrész. Mert a latin szöveg pongyola megfogalmazása két értelmezést enged meg, fejtegeti Szabó Béla. Egyik szerint:

„hogy magyarország a' németországon belül, és kívüül fekvő több országok- s örökös tartományokban megállapított jog, s örökösödési rend szerint, az ezekkel elválaszthatlanul és eloszthatlanul együtti, és azonos birtoklandásba ő cs. kir. főségének általadatik”²⁹

míg a másik szerint a német stb. tartományok mellett Magyarország és a hozzá kapcsolt részek országglása és kormányzása *külön* adatik át a magyar királynak, aki mellesleg Ausztria császára is. Tehát – fejt ki – Magyarország független, szabad, van saját állama, van saját alkotmánya, törvény szerint öröklődő királysága, és más országnak vagy népnek nincs alárendelve. A Pragmatica Sanctio nem olyan szerződés, ami két ország között kötöttetett,

„hanem kötöttetett a' magyar nemzet, s királya között, ki egyszersmind német-római császár volt azért, hogy magyar állodalomban az országglásbani örökösödési jog s rend (ordo et jus haereditarium regiminis) megállapittassék, és állandósittassék”³⁰

Szabó szerint ez a *jogszerű* státusa Magyarországnak, amivel nem egyezik *status quo*, amiben Magyarország az ausztriai birodalom, ausztriai császárság, ausztriai monarchia stb. címek alatt „a magyar álladalom önállása s függetlensége paralyálva s nullificálva van”.³¹ Mindez per se az 1848. évi áprilisi törvények előtt volt így.

Szabó Béla szerint, miként az előszóban leszögezi, ez a tényhelyzet „a' bécsi – már végvonaglásban létező burocracia irigységének”³² tudható be, ami abban nyilvánult meg, hogy báró Jellasicsot nevezte ki miniszteri ellenjegyzés nélkül horvát bánnak, aki – mondja látnokian – „a horvát nemzetiség (népiség) ürügye alatt lázadást, s forradalmat támasztand, – minden jóslat nélkül lehet állítani”.³³

Szabó képzelgésében odáig megy, hogy kifejti: miközben a bécsiek azt hiszik, hogy a „*Groszes mächtiges és selbständiges Österreich*” dolgoznak színleg németiséget hazudván, ám mégis a szláv szellemet segítik elő. Egy „*Nagy Illiriáról*”, azaz szláv dunai birodalomról álmodoznak, és ezért dolgoznak. S bár Szabó nem így gondolta (mert ő Csehországot is idesorolta), mindez megvalósult az első világháború után először a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, majd Jugoszlávia megalakulásával.

A magyar korona alá tartozó országokat, ami nem ment a XVI. és XVII. században erővel, a XVIII. században Mária Terézia és II. József korában szociális úton elnemzetlenítéssel majdnem elérték, azt a XIX. században csellel szándékoznak létrehozni, és ezzel a „politico-publicistiai mysteriummal”, egy ausztriai közbirodalom realizálásával kívánják megalkotni. Ezért ismételtlen hangsúlyozza, hogy a Pragmatica Sanctio megkötésével a magyar nemzet nem egy vagy több néppel vagy tartománnyal kötött szövetséget, hogy velük egy politikai testületté legyen. Magyarország és az ausztriai tartományok nem államszövetséget alkotnak jogilag, nem „frigyessült álladalmak”, azaz Ausztria nem Magyarországot magában foglaló birodalmi egység.

A következő több évszázados földtulajdonra vonatkozó alapvető fejtegetés azt igyekszik bizonyítani, hogy a

magyar király „a magyar souverainitásnak nem tulajdonosa, hanem csak birtokosa”.³⁴ Ugyanis háromféle földtulajdon-rendszer viaskodott négy századon keresztül egymással, ami csodálatosan összebonyolódva odavezetett, hogy „az egyetemes magyar föld a korona tulajdoni joga alá került”,³⁵ mivel pedig a koronában van letéve a szuverenitás, annak tagjai csak nemesek lehettek, mégpedig mint a korona tulajdonának birtokos tagjai. Ebből következik, hogy a magyar államban földtulajdon személyé nem lehet. Ezért a király jogszerűen nem mondhatja, hogy Magyarország az övé, mert csak birtokos lehet, „ő ennek nem ura, nem dynastája”.³⁶ Az ausztriai ház elsőszülöttjének öröksége az „országlási jog” [a kormányzás igen tág értelemben], de nem a magyar állam. Tehát míg más országok esetén a király eladhatja másnak a földterület egy részét, ez Magyarországon kizárt, mert ő itt nem országúr [földesúr].

Mindebből látható, hogy Szabó Béla nem tud – mint Concha Győző fogalmazott – különbséget tenni a társadalom és az állam között, és ennek az a magyarázata, hogy magyar függetlenséget Ausztriától mindenképpen meg akarja indokolni. Szerinte mind közjogilag, mind magánjogilag következik az, hogy a Pragmatica Sanctio csak a leányági öröklést mondta ki, de ennél többet nem. Nem létesített közös birodalmat sem az osztrák császári cím felvétele, sem a német birodalom feloszlása és a német fejedelmeknek a hűbéri kötelességek alól feloldása sem 1806-ban. Sőt a bécsi kongresszus záródokumentuma is az osztrák tartományokat a német államszövetséghez sorolta, miközben Magyarországot attól elválasztotta.

Ami a Szent Korona tanát illeti, itt világosan látható, hogy Szabó azt mind magánjogilag, mind a szuverenitás tekintetében *suis generis* önállónak mondja. De mivel

„a korona, mint életműtlen[!] lény, jogot és hatalmat nem gyakorolhat: szükségképp kellett egy ész- és életműves lényt képviselőjévé tenni, ki helyette, és nevében, a hatalommal éljen. Tétellett a magyar állodalomban e képviselő bárki által; – volt ez az első király, ki adományival tulajdont kezdett szerezni a koronának; – vagy voltak az akkori honósok, kik pactumokkal, és föltételelesen adták által első királyuknak a fölségi hatalmat [szuverenitást].”³⁷

Concha ezért megdicséri: „Belső közjogunk rendszerét pedig a szent korona testületi jogi személyisége alapján oly részletességgel állítja föl, amint előtte senki sem tette”, miáltal annak „első részletes kifejtését” ejtette meg.³⁸

De nem feledkeznek meg Szabó a Szent Korona területiális hatályáról sem. Sikrasszáll Erdély Magyarországgal való egyesítése mellett, hasonlóképpen Magyarországhoz tartozik Dalmácia is, amelyet mindig a Szent Koronához tartozónak ismert el a magyar király, amit ugyan a mohácsi vész után Velence elfoglalt, s

„újabb időkben, magyar koronai jognál fogva került ez királyunk uralkodása alá, mely alatt ez ország az ausztriai német tartományokhoz csatolás általi tarto-

*mányosítás, és az ausztriai formákban igazgatás miatt folytonos jogsértésé, – s a királyi eskünek nyíltan bevallott meghazudtolásává lett”.*³⁹

s végül visszacsatolandó a török elleni harcok végeztével a korábban kialakított határörvidék is.

Egészében véve Szabó Béla munkája, mikor megjelent, voltaképpen egy 1848-as függetlenségi program jogi indoklását adta. A tiszta perszonálunió dokumentuma, ami, különösen a Pragmatica Sanctióra hivatkozva, gyakorlatilag kivihetetlen volt. De, mint a reformkori lendület kifejeződése, megfogalmazta egy nemzet kivihetetlen vágyalmát. Voltaképpen Kossuth „Cassandra levelét”⁴⁰ anticipálta 1848-ban, ami csak akkor valósulhatott meg, amikor Magyarország tényleg különvált Ausztriától, s megsemmisült az első világháború után.

Még egyszer felfigyeltek Szabó Bélára, mégpedig Kardos József, amikor a két világháború közötti Szent Korona-tant elemezte. Számára Szabó azért volt érdekes, mivel bár elfogadta a Szent Korona-tant, polgári irányban mégis továbbépítette. Mégpedig azzal, hogy követelte az úrbéri viszonyok azonnali megszüntetését, s ezzel nemcsak a jobbágyok, hanem „az ész – erkölcsi – vagyonosok (orvosok, jogtudorok, gyárosok, mesterek, kézműiparosok) esetében [is], akik a politikai jogokban részesülve szintén a nemzet tagjaivá válnak”.⁴¹ Így a feudális korona gondolat is tartalmában polgárivá vált. Másrészt Magyarország függetlenségét affirmálta, mivel szerinte a földtulajdon a koronáé, s ezért a királynak sem lehet tulajdona:

„A nép nemzetbe emelése, az úrbéri viszonyok teljes és egyszerre történő felszámolása, a politikai jogok kiterjesztése által olyan fordulópontját adják Szabó Béla eszmerendszerének, mely a bázisul felhasznált korona gondolata tartalmi-minőségi változást idézi elő [...] Olyan ideológiai »átlényegülésnek« lehetünk tanúi, ami formájában kontinuitást mutat, tartalmaiban azonban új eszméket tartalmaz.”⁴²

Kardos felfogása nem szembesült Concha azon értékelésével, amivel igen nagyra becsülte Szabónak a Szent Koronával kapcsolatos elméletét. A magunk részéről abban, hogy Szabónak főként a magyar független államiságra vonatkozó, továbbá a közteherviselésre vonatkozó nézeteit helyeselte, még Révai Józsefnek *Táncsics, Petőfi, Kossuth* cikkében kialakította, s az ötvenes években képviselt koncepciójának kései visszhangját véljük felfedezni. Mint Lackó Miklós kimutatta, Révai már a harmincas évek végén

*„felépítette a maga monumentális történelmi panteonját, amelyben törzsfők, királyok, forradalmi parasztseregek vezérei, nagyurak, szegénylegények, félpolgár nemesek, plebejus- és munkásforradalmárok kéz a kézben járták körtáncukat az éppen aktuálisnak ítélt bálvány körül”.*⁴³

NAGY, J. ENDRE

Ungarische Staatstheorie im 19. Jahrhundert I. Die Debatte von Munizipalisten und Zentralisten (Zusammenfassung)

Unter bedeutenden ungarischen Historikern herrscht allgemeiner Konsens darüber, dass sich die Entwicklung von Ungarn seit der Eroberung bis Ende des 15. Jahrhunderts mehr oder minder zum westeuropäischen Modell angeschlossen hat. Zu Beginn des 19. Jahrhunderts, als ein Nationalerwachen eingetreten war, die Intelligenz – als eine spezielle Statusgruppe – hatte die Verspätung wahrgenommen und sich entschieden, die Nation auf das politische, ökonomische und kulturelle Niveau der entwickelten Westlichen Nationen aufzuheben. Die ungarische Nation hatte sich durch fünf Revolutionen (1848, 1818, 1944, 1956 und 1989) den Westen zu erreichen bestrebt. Alle Revolutionen hatten zu einer, Rechts- oder Links-extremitäten gemündet und waren von fremden Armeen (Russischen, Rumänischen oder der Roten Armeen) zer schlagen. Von Anfang an hatten sich aber die progressiven

Intellektuellen in zwei Fraktionen gespalten. Einigen von Ihnen hatten so schnell wie möglich zu den entwickelten Länder anschließen wollen. Die Anderen hatten aber vorsichtig vorankommen, und die traditionellen ungarischen Werte behalten wollen. Die vorige Gruppe wurde als „Westlich-orientierten“ benannt, indessen die letztere Gruppe als „Ungarisch-orientierten“ genannt. Die Spaltung hat sich über die ungarische Geschichte bis zur heute durchgegangen, und sich als politische Zwiespalt zwischen zwei Orientierungen: die Westliche und die Ungarische gesetzt. Der Autor strebt die uralte Form dieser Spaltung, die in den 30-er Jahren des 19. Jahrhunderts vollgezogen ist, zu entdecken, und die Debatte der sog. Zentralisten und Munizipalisten darzustellen und zu analysieren. Am Ende analysiert der Autor eine Theorie von den Munizipalisten, die Theorie von Béla Szabó.

Jegyzetek

1. Szűcs Jenőtől, egy másik tanulmányából (*Magyarország regionális helye Európában. A középkor*. MTA Történettudományi Intézet – Országos Pedagógiai Intézet. In SZÜCS Jenő – HANÁK Péter: *Európa régiói a történelemben*. Budapest, 1986, MTA Sokszorosító, 3–25. p.) idézzük a fontos részt: „Magyarország a XIII. század közepe óta a középkor végéig (s tovább is, az újkorban) a nyugati gazdasági világ integráns részévé változott.” SZÜCS–HANÁK 1986, 9. p. Megerősítve azt, amit Bibó mondott erről a fejlődésről, mely bár nyugat-európai volt, de „bizonyos vidéki színezettel”. Mint Bibó kifejti: „a peremhelyzetéből kifolyólag voltak „új struktúrák többnyire hiányokkal, felszínesen vagy éppen torzultan szerveültek bele egy eredendően »kelet-európai« infrastruktúrába és közegebe”, de hogy a XVI. századi rendi küzdelmek „járultak hozzá, hogy a paraszti szabadság szigetei (például hajdúszabadság) létrejöjjenek, egyáltalán maga a »szabadság« fogalma benmaradjon a vérkeringésben”. SZÜCS–HANÁK 1986, 12. p.
2. BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*. II. kötet. Budapest, 1986, Magvető Kiadó, 485–504. p.
3. BIBÓ 1986, 502. p.
4. E tekintetben Bibó István tervezeteire támaszkodtunk. BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*. IV. kötet. Budapest, 1989, Magvető Kiadó, 157–196. p.
5. Lásd ezt Bibó példáján, NAGY J. Endre: Megszüntette-megőrizve: a nemzet. Bibó István nemzetkonceptiója. *Vigília*, 2011. 8. sz. 569–577. p.
6. Ezt először kifejtettem, NAGY Endre: A centralisták és municipalisták vitája. *Magyar Közigazgatás*, 1999. 11. sz. 988–1002. p.
7. EÖTVÖS József: *Reform és hazafiság*. I. kötet. Budapest, 1978, Magyar Helikon, 64–65. p.
8. A doktrinék államépítése – Eötvös József: *Reform (1846)*. In CSIZMADIA Andor (szerk.): *Bürokrácia és közigazgatási reformok*. Budapest, 1979, Gondolat Kiadó, 186–187. p.
9. BEKSICS Gusztáv: *Magyar doktrínáink*. Budapest, 1882, Rudnyásky, 70. p. Megemlíti, hogy Kemény Zsigmond, aki műveltség és európai látókör tekintetében a centralistákhoz állt közel, Eötvösnél keményebben fogalmazott a „nemzeti institúciók” kérdésében: „S ha alkotmányunk sok ál-génusait [...] kissé szemügyre vennők, kislülne, hogy nem egyebek, mint idegen nemzetektől kölcsönzött ó-institúciók tulajdonságai, mely institúciók eredetiének csak azért látszanak, mert az európai polgárosodás mint régi halottjáról már rég elfelejtkezett.” *Pesti Hírlap*, 1947. május 29.
10. EÖTVÖS II. 1978, 328. p.
11. A vita ismertetését lásd NAGY J. Endre: *Szociokalandozások*. Szombathely, 2003, Savaria University Press, 128–140. p.
12. LITVÁN György – SZÜCS László (szerk.): *A szociológia első magyar műhelye*. I–II. kötet. Budapest, 1972, Gondolat Kiadó.
13. HALÁSZ Gábor: *Magyar viktoriánusok*. In uő: *Válogatott írásai*. Budapest, 1977, Magvető Kiadó, 304–346. p.
14. HALÁSZ 1977, 328. p.
15. Lásd erről NAGY J. Endre: *Észme és valóság. Magyar szociológiai-történelmi tanulmányok*. Szombathely, 1993, Pesti Szalon Kiadó, 226–230. p.; NAGY Endre: Kovács Imre. *Kritika*, 2014. 1–2. sz. 30–33. p.
16. Lásd NAGY 2003, 141–150. p.
17. EÖTVÖS József: *Beszédek és tanulmányok*. II. kötet. In *Báró Eötvös József munkáiból* (sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta VOINOVITS Géza). Budapest, 1907, Franklin Társulat, 36. p.
18. Erről részletesen EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. V. könyv, 12. fejezet
19. SZÉCHENYI István: *Világ*. A mérhetetlen Széchenyi-irodalomból csak egyet emelünk ki. SZEKFI Gyula: *Három nemzedék ... és ami utána következik*. Budapest, 1938, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 11–57. p.
20. SZÉCHENYI István: *Világ*. Budapest, 1831, 309. p.
21. „Elősorolván az általam ismert tanárok, tudósok, a nagyokat és szépeket mondó emberek és a »széplelkek« légióját, tisztán láttam, hogy bizony számtalan tudós, tudományos, aranyszájú, nagyokat mondó és tudását, képességeit ügyesen fitogtató egyéniség van a világban, aki nagy hírben fénylik, a sokaságnak és a lányfejüknek nagyon imponál, aki azonban mégsem – okos.” „[...] csupán az »okosok« nagy száma alkotja a nemzetnek megdönthetetlen sarkalátját”. (SZÉCHENYI István: *Világ*) <http://mek.oszk.hu/11800/11842/11842.htm>
22. SZÉCHENYI István: *Világ* <http://mek.oszk.hu/11800/11842/11842.htm>
23. SZÉCHENYI István: *Napló*. (Vál., szerk., jegyz. utószó OLTVÁNYI Ambros, ford. JÉKELY Zoltán – GYÖRFFY Miklós.) Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 428, 433. p. (az érényiszövegség szövege magyarul szerepel a német szövegben).
24. Lásd RÁCZ Lajos: *Rex et regnum. Tanulmányok a magyar politikai gondolkodás és kormányzás történetéből*. Budapest, 2016, Gondolat Kiadó, 99–126. p.

- ²⁵ LITVÁN–SZÜCS I. 1972, 81. p.
- ²⁶ Szabó Béla: *A magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony, 1848, Az író sajátja, 96. p. (Új kiadás: Szabó Béla: *Honunk státuszjogi állása*. Budapest, 2008, Magyar Közlöny.)
- ²⁷ DEÁK Ferenc: A húsvéti cikk. In DEÁK Ferenc: *Munkáiból*. II. kötet. Budapest, 1906, Franklin, 104–117. p.
- ²⁸ SZABÓ 1848, 11–12. p.
- ²⁹ SZABÓ 1848, 6. p.
- ³⁰ SZABÓ 1848, 13. p.
- ³¹ SZABÓ 1848, 20. p.
- ³² SZABÓ 1848, VI.
- ³³ SZABÓ 1848, VIII.
- ³⁴ SZABÓ 1848, 82. p.
- ³⁵ SZABÓ 1848, 80. p.
- ³⁶ SZABÓ 1848, 80. p.
- ³⁷ SZABÓ 1848, 82. p.
- ³⁸ CONCHA Győző: Szabó Béla elfeledett közjogászunk. In CONCHA Győző: *Hatvan év tudományos mozgalmi között*. I. Budapest, 1928, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása; SZABÓ 1848, 199. p.
- ³⁹ SZABÓ 1848, 126. p.
- ⁴⁰ KOSSUTH Lajos: Nyílt levél Deák Ferenchez. *Magyar Újság*, 1867. május 26; SZABAD György (szerk.): *Kossuth Lajos üzenetei*. Budapest, 2004, Neumann.
- ⁴¹ KARDOS József: *A szentkorona-tan története (1919–1944)*. Budapest, 1985, Akadémiai Kiadó, 26. p.
- ⁴² KARDOS 1985, 24. p.
- ⁴³ LACKÓ Mikós: *Sziget és külvilág*. Budapest, 1996, MTA Történet-tudományi Intézet, 251. p.

MŰHELY

Vasas Tamás

Ki a gentry?

Concha Győző a magyar rendiségről és a hazai nemesség társadalmi átalakulásáról a XIX. század második felében

I. Bevezetés

A lapjaiban az államtudományi kutatások hazai horizontján nem elhanyagolható tényezőként tekinthetünk arra, hogy az 1848-as forradalmi törvényalkotás után a hazai rendi viszonyokról, általában a rendiségről való tudományos gondolkodás milyen irányvonalak mentén fejlődött. Ebben jelentős, teoretikai szempontból releváns műnek tekinthető Concha Győző *A gentry* című írása,¹ amely először a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg, de a szerző több állam-, politika- és társadalomtudományi témájú tanulmányát tartalmazó antológiája, a *Hatvan év tudományos mozgalmi között* című munkájának második kötete is tartalmazza.²

II. A „gentry” státusza Concha értelmezésében

A „gentry” személyéről való elmélkedés kiindulópontja Concha esetében a nemesség, pontosabban a köznemesség és a főnemesség összehasonlítása. Persze ez csak komoly megismerésekkel tekinthető tényleges, diszjunktív

összehasonlításnak, hiszen Concha is tényként kezeli, hogy akár az ún. köznemességről, akár a főrendiségről beszélünk, mind a két társadalmi osztály általánosságban a nemesség, a magyar rendiség generális gyökereiből származik, a közöttük fennálló különbség csupán rangbeli jelleggel bír. Ennek ellenére a történeti események eredményeként mind a nemesség, mind a főnemesség számos alrétegre tagozódott, és egymástól olyan társadalmi mértékben óriásinak tekinthető távolságra kerültek, hogy közös gyökereik és eredetük már alig állapítható és található meg. A dzsentriség kialakulása Concha álláspontja szerint a főnemesség társadalmi hanyatlásához köthető, minthogy az 1848-as események után a főnemesség befolyásából, vagyonából nagyon sokat veszített, és a forradalmi átalakulás után magát már dzsentrinek nevezi, amely ugyan angol kifejezés, lényegében a középosztály reprezentánsának tekinthető hazai viszonylatok szerint. Vagyis a gentry az a személy, aki főnemesi státuszát, vagyoni és társadalmi befolyását elveszítve a magyar főnemességből a mindenkor közép réteget alkotva átlép abba a szociális viszonyrendszerbe, ami a gentry helyzetéhez kapcsolódik.³

1. Mágnásság

Ezzel kapcsolatban alkalmazza Concha a *mágnásság* kifejezést is, mely szintén a nemesség és főrendi viszonyok helyzetéhez kötődik, ennek a fogalomnak természetesen a dzsentrinél jóval régebbi etimológiai gyökerei vannak a magyar jogban.⁴ Bár a mágnások és a nemesek helyzetének egymásra utalt mivolta erősen gyengülni kezdett már az 1848-as átalakulás kezdetei előtt is, írja Concha.

Mágnásság és nemesség mint urak és nemesség körül összehasonlításra, mellyel kapcsolatban a legfontosabb alapvetés mindenképpen a kettő jogegyenlősége a szabadság területén, hivatkozik Concha Werbőczy megállapításaira. Az összehasonlítás oka feltételezhetően az, hogy a rendiségen belül a „legkiválóbb” réteg, vagyis a főnemesség és a köznemesség között már egészen a ren-